Н.І. Ігнатович, канд. екон. наук, доц.

ОСОБИСТІСНИЙ ЧИННИК ПІДПРИЄМНИЦТВА: ЕВОЛЮЦІЯ ВІД МОДЕРНУ ДО ПОСТМОДЕРНУ

У статті розглядаються роль і значення особистісного чинника підприємництва для економічного розвитку, а також особливості типу підприємця епохи модерну та епохи постмодерну. Обґрунтовуються причини та умови сучасної еволюції особистісного чинника підприємництва.

The article deals with role and significance of entrepreneurship personal factor for economic development and features of business entity type in modern epoch and postmodern epoch. It bases causes and conditions of entrepreneurship personal factor modern evolution.

***Ключові слова**: підприємництво, особистісний чинник підприємництва, тип підприємця, еволюція типу підприємця, епоха модерну, епоха постмодерну.*

***Keywords**: entrepreneurship, entrepreneurship personal factor, business entity type, evolution of business entity type, modern epoch, postmodern epoch.*

Необхідність та напрями забезпечення сучасної модернізації економіки України належать до провідних проблем, що обґрунтовуються її політичними та економічними колами вже понад два десятиріччя. Цим питанням присвячена велика кількість серйозних наукових досліджень, вони перебувають у центрі уваги політичного керівництва країни, яке наголошує на величезній значимості інноваційного розвитку української економіки. Багато теоретичних і практичних зусиль приділяється пошуку джерел інвестицій, визначенню пріоритетних напрямів їх здійснення з метою втілення у життя інноваційної моделі розвитку вітчизняного підприємництва. Проте попри всі ці зусилля їх фактична ефективність залишається досить невисокою. Як засвідчує практика, незважаючи на наявність в Україні чималого інноваційного потенціалу економічного розвитку, досі відсутні ефективні механізми його реалізації. Розвиток науки здебільшого залишається відокремленим від діяльності вітчизняних підприємницьких структур.

Однією з суттєвих причин, що стають на заваді інноваційного розвитку та модернізації економіки України, на наш погляд, виступають особливості особистісного чинника розвитку сучасного підприємництва. Як відомо, важливим мотивом здійснення підприємницької діяльності є реалізація її особистісної функції. Тобто підприємницька діяльність передбачає не лише ефективне використання економічних ресурсів, впровадження у господарську діяльність новітніх ідей, науково-технічних розробок і проектів, вдосконалення організаційної та управлінської структури бізнесу, спрямовані на зростання прибутку або доходів підприємця, але й реалізацію його творчих здібностей та ініціативи, його самовираження як особистості.

Тип особистості підприємця, притаманний епосі класичного модерну, сформувався на підґрунті протестантської етики, яка сприяла вихованню таких рис його характеру, як аскетизм, економність, ощадливість, здатність до самообмеження, працелюбність, які зумовили особливості його господарської поведінки та економічного мислення. Реалізуючи власний приватний інтерес, спрямований на отримання найбільшого прибутку, підприємець класичного типу діяв на морально-психологічних засадах індивідуалізму та розумного егоїзму, характерних для моделі «економічної людини» (homo economicus), обґрунтованої А.Смітом. Обмежений нормами протестантської моралі індивідуалізм і розумний егоїзм «економічної людини» проявлялися в активізації підприємницької ініціативи, творчих здібностей, здатності іти на ризик, які реалізовувалися передусім у сфері продуктивної діяльності, кардинально змінюючи її характер на основі інноваційних перетворень, що забезпечили формування індустріального суспільства. Таким чином, реалізація приватних інтересів окремих підприємців зумовила задоволення суспільного інтересу у модернізації економічного розвитку. Тобто протестантська етика створила моральний капітал класичного підприємництва, який втілився в інноваційному характері господарської діяльності, що забезпечило проведення індустріалізації та здійснення економічного прогресу як універсальних, важливих для розвитку всього людства, цілей Просвітництва.

Видатний німецький економіст і соціолог М.Вебер, ґрунтовно проаналізувавши рушійні сили інноваційно-інвестиційної активності підприємця епохи класичного модерну, довів їх зумовленість нормами протестантської моралі. У відомій праці «Протестантська етика і дух капіталізму» він стверджував, «…що мирська аскеза протестантизму з усією рішучістю заперечувала безпосередню *насолоду* багатством і намагалася скоротити *споживання*, особливо коли воно перетворювалося на надлишок» [1, с.197]. У відповідності до морально-психологічних вимог аскетизму націленість підприємницької діяльності на отримання все більшого прибутку викликала високу інвестиційну активність, яка у кінцевому рахунку забезпечила капіталістичну модернізацію. «Якщо ж обмеження споживання поєднується зі звільненням прагнення до наживи, – підкреслював М.Вебер, – то об'єктивним результатом цього буде *нагромадження капіталу* через примушення до *аскетичної ощадливості*. Перешкоди на шляху до споживання нажитого багатства неминуче повинні були слугувати його продуктивному використанню в якості *інвестованого капіталу*» [1, с.198-199]. Аналогічним чином, характеризуючи підприємця передусім як суб'єкта інноваційної діяльності, відомий австро-американський економіст Й.Шумпетер також звертав увагу на аскетичні риси його особистості: «Типовий підприємець ніколи не опікується питанням, чи принесе йому кожне докладене ним зусилля достатню компенсацію у вигляді «приросту насолоди». Його мало турбують гедоністичні результати його праці. Він працює, не знаючи спокою, тому що не може інакше, мета його життя не полягає в тому, щоб отримувати насолоду від досягнутого» [2, с.192].

Такий характерний для епохи класичного модерну тип підприємця, описаний відомими представниками західної економічної думки на початку минулого сторіччя, був породжений духом Реформації, який втілився, зокрема, у формуванні ідеології індивідуалізму. Сутність цієї ідеології полягає у розгляді людини як ізольованого атома, пов'язаного з соціальним середовищем лише відносинами ринкового обміну, як індивіда, який діє передусім для задоволення власного інтересу. Тобто Реформація сприяла формуванню ідеології, яка обґрунтовувала примат індивідуальних, приватних інтересів над суспільними, розриваючи характерну для античної та середньовічної думки цілісність соціуму, благо якого визнавалося незаперечним пріоритетом. Незважаючи на зародження індивідуалізму, який став ідеологічним підґрунтям боротьби з монархіями та теократією в Європі, що завершилася революціями Нового часу, європейська соціальна та економічна думка продовжувала підтримувати тезу про примат суспільного над індивідуальним до кінця епохи меркантилізму, тобто до початку XXVIII ст. [3, с.112] Одним з напрямів формування ідеології індивідуалізму стала розробка морально-філософських та юридичних принципів «природного права», які виправдовували приватну власність, особисту вигоду, пріоритетність індивідуального інтересу. Проте це виправдання в епоху Відродження і Реформації здійснювалося під кутом зору їх відповідності вимогам спільного блага [3, с. 67].

Розвиток соціальної та економічної думки у XXVIII ст. відбувався у напрямку відмови від меркантилізму та переходу на позиції лібералізму, який заперечує тезу про примат суспільного над індивідуальним, розглядає вільну від державних обмежень підприємницьку діяльність як спрямовану передусім на реалізацію власних приватних інтересів. Однак класичний лібералізм виходить з того, що пріоритетність, надана індивідуальним інтересам приватних підприємців, найкращим чином забезпечує суспільне благо. А.Сміт, який найяскравіше виразив ідеологію індивідуалізму в економічній думці епохи Просвітництва, обґрунтував, що «невидима рука» ринкової економіки спрямовує діяльність вільних підприємців, здійснювану заради власної вигоди, на задоволення суспільних інтересів. Характеризуючи особливості ідеології, сформульованої А.Смітом, академік В.М.Геєць вбачає їх у тому, що «суспільну справу як систему змінювала філософія максимізації свободи кожного, що дозволяє згідно з доктриною лібералізму, досягати благополуччя всіх членів суспільства»[4, с.107].

Тобто ідеологія індивідуалізму на першому етапі її розвитку за часів класичного модерну не заперечувала мети досягнення суспільного блага, а доводила, що суспільне благо найкращим чином досягається в результаті надання повної свободи реалізації приватного інтересу, звільненого від жорсткої державної регламентації. Ця спрямованість на суспільне благо ідеології раннього індивідуалізму була зумовлена його християнським корінням. Втілення протестантських моральних цінностей надало аскетичному індивідуалізму, який визначав морально-психологічні засади

підприємницької діяльності на етапі класичного модерну, мобілізаційний характер як важливої соціокультурної рушійної сили, що забезпечила здійснення модернізації західної економіки в процесі формування індустріального суспільства.

У Радянському Союзі вирішення завдань модернізації та формування індустріального суспільства здійснювалося значно пізніше, у набагато коротші строки, з граничним перенапруженням усіх сил і ресурсів та величезними жертвами народу на основі альтернативних принципів мобілізаційного колективізму. На відміну від дії рушійних сил підприємницької інноваційної активності, зумовлених ідеологією мобілізаційного індивідуалізму, яка забезпечила повільну, поступову індустріалізацію економіки західних країн, принципи мобілізаційного колективізму, втілені в адміністративно-централізованій моделі соціалістичної економіки, довели свою адекватність в якості спонукальної сили форсування економічного розвитку в екстремальних умовах жорстких обмежень часу, матеріальних і фінансових ресурсів, забезпечивши прискорену індустріалізацію країни в 30-х роках минулого століття. Проте в останній чверті XX сторіччя радянська економіка зустрілася з суттєвими проблемами, у вирішенні яких мобілізаційний колективізм не міг спрацювати. Ці проблеми значною мірою були зумовлені необхідністю забезпечити трансформацію індустріальної економічної системи у постіндустріальну, поєднати виробництво з найсучаснішими досягненнями науки та техніки. У гострій боротьбі прихильників різних шляхів розв'язання цих нагальних економічних проблем, яка яскраво виявилася під час перебудови, перемогли прибічники сучасного економічного лібералізму, які мали великі сподівання на можливості, які відкриють радикальні ринкові перетворення економіки, для інноваційного розвитку на засадах активізації приватної ініціативи. Проте ці сподівання, як довів практичний економічний досвід розвитку на пострадянському просторі протягом останніх понад 20 років, виявилися марними. Сподівання, що на виклики, породжені сучасною науково-технічною та інформаційною революцією, можна відповісти на засадах використання ідеології індивідуалізму епохи класичного модерну, не могли здійснитися через трансформацію природи сучасного індивідуалізму.

У 60-х роках минулого століття у західних країнах, які здійснювали перехід від індустріального суспільства до постіндустріального, розгорнулася соціокультурна революція, яка ознаменувала, з однієї сторони, вступ суспільства до нового, постмодерного етапу розвитку, а з іншої сторони, прискорення процесів секуляризації, відмови від регулятивної ролі християнських цінностей та інститутів у суспільному житті. Основний постулат культури постмодерну полягає в тому, що разом з уходом попередньої епохи втрачають своє значення й її релігійні, морально-етичні та культурні цінності, тому місце духовних цінностей минулого в епоху постмодерну займають матеріальні квазіцінності суспільства споживання. Відповідно до цього соціокультурна революція постмодерну проявилася як революція дозвілля, що призвела до формування нового соціокультурного типу особистості, суттєво відмінного від типу «економічної людини», яка здійснила перехід до індустріального

суспільства. Місце «економічної людини» як домінуючого особистісного типу підприємця епохи модерну в епоху постмодерну займає «людина граюча» (homo ludens), яка звільнилася від обтяжливих морально-етичних норм самообмеження та аскетизму. Відповідно відбулася зміна аскетичного індивідуалізму, що вирізнявся мобілізаційним характером, який зумовив наявність соціальної відповідальності у підприємництва класичного модерну, забезпечив ініціювання його прагнення до інноваційного розвитку, на індивідуалізм гедоністичний, позбавлений інтенцій до розв'язання складних суспільних завдань, що визначає особливості підприємницької діяльності епохи постмодерну [5, с.181-189]. Якщо аскетичний індивідуалізм, зберігаючи соціальні зв'язки, слугував суспільному благу, то індивідуалізм гедоністичний проявив себе як цілком десоціалізований, звільнений від будь-яких соціальних та моральних обов'язків та норм, остаточно позбавлений мотивації суспільного служіння. Як справедливо зазначають російські дослідники О.К.Попов та А.О.Соболевська: «…У процесі трансформації індустріального у постіндустріальне суспільство відбувся перехід від «програми» аскетичної етики індустріального капіталізму до «програми» гедоністичної етики Бентама, пророка постіндустріального суспільства» [6, с.210].

Таким чином, оскільки аскетичний індивідуалізм спирався на ціннісну систему протестантської моралі, він набув мобілізаційного характеру, спрямовуючи підприємницьку активність на реалізацію соціально значущих цілей. Замінивши моральні цінності протестантизму гедоністичною етикою «бентамівської людини», яка орієнтувалася не на наполегливі перетворення у сфері продуктивної діяльності, а на сферу споживання, індивідуалізм сучасного постмодерну втратив роль духовного джерела підприємницької діяльності як чинника, перетворюючого реальну дійсність в інтересах усього соціуму, позбувся інноваційних потенцій, спроможних вдосконалити життя всього суспільства. Відповідаючи на питання про природу сучасного підприємця як «людини граючої», як «людини дозвілля», що виникла внаслідок сучасної метаморфози «економічної людини», російський філософ О.С.Панарін підкреслював: «Ця людина, тобто підприємець новітнього зразка, категорично уникає таких практик та ініціатив, котрі йому приписує веберівська теорія, що посилається на традицію протестантської аскези»[7, с.197].

Саме такий новітній індивідуалізм постмодерну сформував поширений в Україні та в інших країнах пострадянського простору тип суб'єкта великого бізнесу, не спроможний через свою соціокультурну та морально-етичну недосконаліть вирішувати складні соціально важливі завдання інноваційного розвитку реальної економіки. Наслідком цього стали не вкрай необхідні для пострадянської економіки інноваційні перетворення, що мали б забезпечити її перехід до постіндустріального етапу розвитку, а негативні процеси деіндустріалізації економіки, структурна і технологічна деградація виробництва та соціальної сфери. Одна з найважливіших причин деградації продуктивної економіки на пострадянському просторі полягає в

тому, що «буржуа-постмодерніст, який зазнав усіх принад азартно-грального існування (за моделлю богемного дозвілля), став носієм мікробу деіндустріалізації» [7, с.197].

Незважаючи на те, що господарська активність підприємців завжди спрямовується передусім на реалізацію їхніх власних інтересів щодо отримання прибутку і збагачення, наявність у суспільстві високого авторитету релігійних або гуманістичних морально-етичних норм, соціально-культурних цінностей, здатних забезпечити самообмеження людиною своїх гіпертрофованих споживацьких уподобань, а також створення відповідних соціально-правових інституцій спроможні суттєво обмежити експансію приватновласницьких прагнень, спрямувати їх у русло одночасного служіння спільному благу суспільства. За відсутністю чи нерозвиненістю у суспільстві дієвих важелів обмеження нестримності приватного інтересу підприємців (передусім це стосується представників великого бізнесу) «не окультурена експансія приватного інтересу просто зобов'язана обернутися повною відмовою від імперативів спільного блага і принесенням інтересів більшості у жертву безупинної та контрпродуктивної жадібності небагатьох» [3, с.124].

Таким чином, нагальна необхідність сучасного розвитку української економіки, подолання бідності значної частини населення, вирівнювання дивовижного розшарування за рівнем доходів у країні вимагає припинити подальшу невгамовну експансію приватного інтересу, націлити розвиток підприємництва в напряму врахування інтересів всього суспільства. Важливою умовою реалізації цих завдань виступає вдосконалення особистісного чинника розвитку підприємництва шляхом його «окультурення» як основи активізації інноваційної діяльності в Україні, спрямованої на надання пріоритету розвитку не спекулятивно-лихварської, а реальної, сучасної продуктивної економіки на засадах впровадження новітніх досягнень науки і техніки, наукомістких та інформаційних технологій, спроможних забезпечити перехід країни до постіндустріального суспільства.

Література

1. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. - 808 с.
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. - 456 с.
3. Институциональная экономика: Учеб. пособие / Под рук. акад. Д.С.Львова. – М.: ИНФРА-М, 2001. - 318 с.
4. Геєць В.М. Суспільство, держава,економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. – К. .: НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. – 864 с.
5. Панарин А.С. Народ без элиты. – М.: Изд-во Алгоритм, Изд-во Эксмо, 2006. – 352 с.
6. Попов А.К., Соболевская А.А. Конкретная философия постиндустриального хозяйства //Философ хозяйства – 2 (к 10-летию журнала «Философия хозяйства»/ Под ред. Е.С.Зотовой. – М.; Екатеринбург: Изд-во УрТИСИ, 2009. – 490 с.
7. Панарин А.С. Дезертирство элит в епоху катастроф//Трибуна русской мысли. – 2008.- №9. – 207 с.